

OSMANLIDA BORSA VE GALATA BANKERLERİNİN DEVLETİN MALİ YAPISINDAKİ YERİ**Dr. Murtaza KÖSE*****Giriş**

Bu çalışmamda Osmanlı'da borsanın ortaya çıkışı ve finans alanında aktif rol oynayan Galata bankerleri işlenecektir. Bu vesileyle Osmanlı'da borsanın ortaya çıkmasına neden olan süreç ve sebepler ele alınırken İmparatorlukta yaşayan ve geçmişleri çok eski dönemlere dayanan azınlıkların ticari aktiviteleriyle devletin ekonomisinde etkin rol oynayarak devletin yönetiminde de söz sahibi olmaları işlenecektir.

Osmanlı'da azınlıkların ticaret ve gemi taşımacılığı, bankerlik ve benzeri işlerle uğraşan kesimi, bir hayli zenginleşmiş ve Batı'yla da sürekli bir ilişki içinde olmuşlardır. İstanbul'da patrikhanenin de bulunduğu Fener semtinde oturan Rum aileleri devletin bazı önemli makamlarını da elde edebilmişlerdir. Fatih döneminden itibaren Osmanlı sarayında paşa rütbesiyle görev yapan Ermeni, Yahudi ve Rum kökenli bir çok devlet ricali olagelmıştır.

Ticarette oldukça büyük sermayelere sahip olan bu azınlıklar zamanla saray ve devlet maliyesi için vazgeçilmez olup çıktılar ve dolayısıyla devletin yalnız maliyesinde değil, politikasında da önemli roller oynamışlardır. Azınlıkların sonradan bir kısmını oluşturan Yunanistan'ın bağımsızlığından sonra İstanbul'a gelen Yahudiler de para, bankacılık, basın, sanayi ve film sektöründe de söz sahibi olmuşlardır.

Osmanlı'nın son dönemindeki savaşlar, kötü politika ve sarayın savurganlığının getirdiği borçlanmaların had safhaya ulaşması, devleti, azınlık tüccarlarından özellikle Galata bankerlerinden borç para alacak konuma getirmiş ve bunun bedeli de çok ağır olarak ödenmiştir.

1. XVIII. ve XIX. Yüzyılda Osmanlı Ekonomisinin Durumu

Osmanlı Devleti'nde Avrupa finans kapitalinin doğrudan doğruya ilişkili olduğu gruplar, Osmanlı millet yapısının Müslüman olmayan tebaasından oluşmaktaydı. Küçük Kaynarca Anlaşması'nın (17 Temmuz 1774) Osmanlı Devleti açısından Karadeniz ticareti üzerindeki denetiminin ortadan kalkması sonucunu vermesiyle, bu ticaret üzerindeki denetim ilk kez olmak üzere Rus (1774), Avusturya (1784), İngiliz (1799) ve Fransız (1802) himayeleri altındaki Rum ve Ermeni aracı tüccarlara geçti. Bölgedeki ticari faaliyetleri düzenleyen yasal düzenlemeler ve Müslüman tüccarın bir süre sonra bölgeden çekilmesiyle Avrupalı kapitalistlerin Osmanlı Rum ve Ermeni tüccarı

* Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Hukuku Anabilimdalı Öğretim Üyesi

üzerindeki himayelerini pekiştirdi. Sonuçta 19. yüzyılın ilk çeyreği sona erdiğinde Rusya ticaret merkezleriyle Osmanlı'nın doğu vilayetleri ve İran arasındaki ticaret Trabzon'daki Rum ve Ermeni tüccara geçmiş bulunuyordu. ¹

1830'lara gelindiğinde ise İmparatorluğun bütün büyük kentlerindeki ticari faaliyet Müslüman-Türk olmayan tüccarın denetimi altına girmişti. ² Ticaret anlaşmalarının sağladığı muafiyetler ve himaye, İmparatorluk azınlıklarına bir yandan 19. yüzyılın sonuna dek Osmanlı üreticileri ile Avrupa kapitalistleri arasındaki aracılık görevini yüklerken diğer yandan da devletin mali yapıları üzerindeki etkileri nedeniyle Avrupa finans kapitalinin Osmanlı Devleti'ndeki taşıyıcıları haline getirdi. Yüzyıl sonunda İstanbul'un hatırı sayılır bankerleri arasında bir tane bile Müslüman-Türk yoktu. Kırk büyük bankerin on ikisi Rum, on ikisi Ermeni, sekizi Musevi ve beşi Levanten'di. Kapitalist sermayenin ilişkide olduğu İstanbul para piyasası da azınlık tekelindeydi, otuzdört büyük tefecinin on sekizi Rum, altısı Musevi ve beşi Ermeni'ydi. İmparatorluğun Balkan topraklarında ise mali piyasalar Rumların egemenliği altında bulunuyordu. Tanzimat döneminde günlük gereksinimlerin karşılanmasına yönelik devam eden sını kuruluşları özellikle İstanbul, Bursa Tokat, Bağdat, gibi yerlerde saban, demir, çelik boru, kilit, bıçak, küçük buharlı makineler barut, halı üretilmeye başlandı. Bununla beraber bu sanayi tesisleri ya doğrudan doğruya azınlıklar tarafından idare edilmekte ya da danışmanlık mevkileri gayrimüslim tebaa tarafından işgal edilmekteydi. 19. yüzyılın sonlarına doğru beş ya da daha fazla işçi çalıştıran firmaların yarısı Rumlara aitti. Ermeni, Musevi ve yabancı işletmeleri toplamı % 35'lik bir paya sahipken Türk işletmeleri %15'lik bir payla ancak Ermeni işletmelerinin ardından geliyordu. İngiltere mali genişlemesinin Osmanlı İmparatorluğu'ndaki bağlantılarını da gayrimüslimler oluşturmaktaydı. 19. yüzyılda Mısır'da kurulan Avrupa bankalarının bir çoğu Rumların denetimindeydi. Osmanlı ticari ve mali ilişkilerinde 19. yüzyılda Rum üstünlüğü ortaya çıkana değin Anadolu kentlerinin gayrimüslim zanaatkarlarını, çiftçilerini, dükkan sahiplerini, sarraf ve tefecilerini oluşturanlar Museviler arasından geliyordu. İstanbul'da 18. yüzyıla kadar devlet hizmeti gören doktor, diplomat ve bankerler Musevilerden oluştuğu gibi Avrupa ticaret merkezleriyle yapılan uzun mesafeli ticaretin taşıyıcıları da Musevi büyük tüccarlardı. ³

2. Osmanlı'da Borsanın Tarihi Gelişimi

İlk bakışta oldukça yeni bir görünüm arzeden borsa, aslında insanlık ile birlikte doğmuş daha doğrusu insan ihtiyaçlarının bireyin çalışma verimini aşması ve malların takası biçiminde eşya alış-verişinin başlamasıyla meydana çıkmıştır. Borsada yeni olan bir şey varsa o da adıdır. Yoksa kendisi çok eski bir ekonomik varlık olarak alış-veriş ihtiyacıyla birlikte başlamış, uygarlık aşamalarına, insan gruplarının yetenek ve zekasına, eğilimlerine, geleneklerine, iklimlere ve ticaretin aldığı özel biçimlere bağlı

¹ Boztemur Recep, "XIX Yüzyılda Kapitalist Dünya Ekonomisi ve Osmanlı İmparatorluğu", *Osmanlı*, III, s. 386; Bağış Ali İhsan, *Osmanlı Ticaretinde Gayri Müslimler*, Ank., 1998, s. 38

² Boztemur a.g.m. s. 386.

³ Boztemur a.g.m. s. 386-387.

olarak bir çok değişime uğramıştır. Borsaların başlangıcı çok eski devirlerde kurulan pazar ve panayırlardır. Buralarda her türlü ticari emtia sadedinde kıymetli madenler ve ticari senetler alınıp satılmaya başlanmıştır. Zamanla bu pazarlar devamlılık kazanmış pazar ve panayırların kurulmasına bağlı olmaktan çıkmış sonra belli kapalı mahallerde yerleşmiş ve nihayet ticaretin gelişmesiyle ihtisaslaşma kazanmıştır.⁴

İlk zamanlardan beri köylüler mallarını şehirlere taşımakta ve pazar yerlerinde satışa arzetmekteydiler. Zamanla bu merkezler bazı belli mallara ait özel pazarlar haline geldiler. Avrupa'da meşhur kiliselerin bulunduğu şehirlerde Pazar günleri aynı zamanda dini törenlere de yer verilmekte, satıcılar bu şekilde bir araya gelme fırsatını da bulmaktaydı.⁵

Ekonomik gelişme süreciyle birlikte önce en ilkel malların, sonra madeni külçelerin ve paraların değişim aracı olarak kullanılması aşamalarını takiben borsa, bugünkü karışık sermaye transferleri dönemine geçilmesiyle sürekli gelişme göstererek, fuarlarla ya da eski lonca sistemi gibi meslek toplulukları adı altında varlığını sürdürmüştür. Kısacası belirli ihtiyaçları karşılayan bir faaliyet biçimi olarak zaman içinde çok değişik görünüm almıştır.⁶ Roma imparatorluğu döneminde hemen hemen imparatorluğa bağlı şehirlerde tüccarlar, "Loca" adı altında örgütlenmişlerdi. İspanyol tacirler bu örgütlenmeyi "Lonca" adı altında millileştirmişler ve esnaf derneklerinin oluşmasında, tarihi bir gelişmenin ilk adımlarını atmışlardı.⁷

M.Ö. 180 yılında Roma'da ilk menkul kıymet borsası açılmıştır. Zaman içerisinde Roma'nın çöküşüyle bu faaliyet gerilemiş ve kaybolmuştur.⁸ Avrupa'da ilk borsa 1487 tarihinde Anvers'te kurulmuş, 16. yüzyılda altın çağını yaşayan Hollanda'nın Amsterdam borsası bunun yerini almıştır. Aynı yüzyılın sonlarında ve müteakip yüzyıllarda Avrupa'nın diğer ülkelerinde borsalar ortaya çıkmış ve bugünün büyük borsaları meydana gelmiştir.⁹

Ticari ve iktisadi hayatın ilerlemesi, çeşitli ihtiyaçların ortaya çıkması pazar çeşitlerinin de çeşitliliğine vesile olmuştur. Altın borsaları, kömür borsaları, ticari emtia borsaları gibi borsa çeşitleri de zamanla ortaya çıkmıştır. Ticari birimlerin kurulması, ticari senetlerin, kredi belgelerinin ve özellikle poliçelerin kullanılması ile, Avrupa'da ve Brugge kentinde bazı Yahudi aileleri, menkul kıymet ticaretini meslek haline getirmişlerdi. Borsa adının da bu kentteki "Van Der Bourse" ailesinin adından kaynaklandığı söylenmektedir.¹⁰

Osmanlı'da borsayı İspanya'dan göç eden Musevilerin Osmanlı topraklarına gelerek, esnaf loncaları şeklinde örgütlenmeleriyle oluştuğunu görmekteyiz.¹¹ 16. ve 17.

⁴ Karşı Muharrem, *Sermaye Piyasası Borsa Menkul Kıymetler*, İstanbul, ts., s. 160.

⁵ Köhnen Gerhard, *Dünya Ekonomi Tarihi*, (çev: Tunay Akoğlu), İstanbul, 1965, s. 74.

⁶ *Borsa Rehberi*, (Osmanlıcadan sadeleştiren: M. Ragıp Batumlu), İstanbul, 1990, s. 1.

⁷ Çapanoğlu, Mustafa Birol, *Türkiye ve Dış Ülkelerde Sermaye Piyasası Özelleştirme Uygulamaları ve Menkul Kıymet Borsaları*, İstanbul, 1993, s. 132.

⁸ Jacques Pienne, *Büyük Dünya Tarihi*, İstanbul, tsz. (çev: Nihal Önal), s. 123.

⁹ Karşı, a.g.e., s. 160.

¹⁰ Çapanoğlu a.g.e., s. 133; Köhnen, a.g.e., s. 77.

¹¹ Çapanoğlu, a.g.e., s. 133.

yüzyıllarda, Osmanlı Devleti tüm ihtiyaçlarının kendi kaynaklarından karşılayabilir durumda olduğundan, içeride bir çok esnaf ve sanatkar yetişmiş, bunlar lonca adı altında esnaf dernekleri kurmuşlardır. Kendi aralarında meydana gelebilecek sorunların çözümlenmesi yollarını araştırmışlardır. Yazılı hiçbir tüzük ve yönetmelik olmadığından, loncalarda sözlü güvencenin yeterliliğine inanılmış ve verdiği sözü yerine getirmeyen esnafın aralarında gelenek haline getirilmiş cezalara çarptırıldıkları o dönemlerden kalma belge ve mektuplardan anlaşılmaktadır.¹²

16. yüzyıldan sonra Avrupa merkantalizminin itici gücü haline gelecek anonim şirket biçiminde örgütlenen büyük ticaret şirketlerinin hisse senetleri ve tahvillerinin alım-satımı ve rehni geçici olarak belirli vadelerle ciro edilmeleri kısa zamanda ticaret dünyasında yeni bir sektör olarak kendini göstermeye başlamıştır. Nitekim 17. yüzyılın başlarından itibaren Avrupa başkentleri ile liman kentlerinde bu değerli kağıtların alım-satımı ve işlemlerinin belirli kurallara uygun olarak yapılmasını sağlayan borsalar ortaya çıkmaya başladı. İlk aşamada tüccar kuruluşları ve kulüplerinin gözetim ve denetimi altında olan borsalar daha sonra merkezi hükümetlerin denetimine girdiler. Günümüze gelinceye kadar hükümetler değişen şartlara ve kendi ekonomik politikalarına uygun olarak borsalardaki hukuki, yapısal ve ekonomik düzenlemeleri gerçekleştirdiler.¹³

Sanayi devrimi borsalarda ticari kağıtların yanı sıra sanayi işletmelerinin hisse senedi ve tahvillerinin, işletmelere ait tüm girdileri, tesisleri, makineleri ve mal stoklarını, ham madde ve mamul madde alım-satımlarını da kapsayan ve bütün bu aktifleri temsil eden kağıtların borsalarda işlem görmesi sonucunu yaratmıştır.¹⁴

Bu bilgilerden sonra borsanın tarifi yapılacak olursa; alıcı ve satıcıların, menkul kıymetler üzerine alım-satım yapmak üzere bir araya geldikleri ve belirlenen kural ve yönetmeliklere göre çalışan pazara menkul kıymetler borsası "stock exchange securities bourse" denilmektedir.¹⁵

3. Osmanlı Devletinde Azınlıklar

Osmanlı devletinde yaşayan farklı kültür ve dinlere mensup azınlıklar İstanbul'un fethinden sonra İmparatorluğun bir parçası haline gelmiş ve devletin vatandaşı olarak tanınmışlardır. Fatih döneminden itibaren devletin her kademesinde görev alan bu kişiler toplumun ihtiyaçlarını karşılamak adına daha çok ticari aktivite ile meşgul olmuş ve dünya ticaretinde söz sahibi olmuşlardır. Avrupa devletleriyle olan ilişkileri sayesinde de özellikle 19. yüzyılda varlık ve etkinlikleriyle Osmanlı devletinde ağırlıklarını hissettirerek yönetimde etkin roller oynamışlardır.

¹² Borsa Rehberi, s. 2; Çapanoğlu, a.g.e., s. 133.

¹³ *Turkish Financial History From the Ottoman Empire to the Present*, İstanbul, 1999, s. 357

¹⁴ Kazgan Haydar, Ateş Toktamış, Tekin Oğuz, Koraltürk Murat, Soyak Alkan, Eroğlu Nadir, Kaban Zeynep, *Osmanlı'dan Günümüze Türk Finans Tarihi*, (I-II), İstanbul, 1999, I, 358; Yasaman Hamdi *Menkul Kıymetler Borsası Hukuku*, İstanbul, 1992, s. 14.

¹⁵ Çapanoğlu, a.g.e., s. 129; Murat Kazım, *el-Bursatu Efdalu't-Turuki fi Necahi'l-İstisrarati'l-Maliyyeti*, 1967, s. 15; Köse Murtaza, *İslam Hukukunda Anonim Ortaklıklar*, Erzurum, 1996, (Basılmamış Doktora Tezi), s. 182 .

Ticari ve ekonomik alanda beceri ve kabiliyetleriyle daima sarayın dikkatini çekerek Osmanlı'nın Avrupa devletleriyle olan ilişkilerinde önemli roller oynamışlardır. Özellikle konsolosluk ve elçilik seviyesinde önemli vazifeler gören bu kişiler zamanla sarayda paşa rütbesiyle Osmanlı'nın iç işlerinde de oldukça kilit roller üstlenmişlerdir.

Rumlar'ın Osmanlı Devleti içinde öteden beri özel bir yer işgal ettikleri bilinmektedir. Rumlar çoğunlukla Mora, Ege adaları ve Tesalya'da yerleşik olmakla birlikte genel olarak İmparatorluğun hemen her tarafına yayılmış bulunuyorlardı. Bunlar dış politika ve her türlü surların kendilerine açık olduğu Divan-ı Hümayun tercümanlığı vazifesini uzun yıllar ellerinde tutmuşlardır.¹⁶

Osmanlı Devletinde her türlü azınlığın meskun olduğu Galata, Bizans zamanında da önem verilen bir bölgeydi. İmparator Teodisyus (379-395) zamanında Bizans'ın 14. mıntukası yapılmış ve adına da Galata yani galatlar mahallesi denmiştir. 1160'da Cenevizlilerin buraya yerleşmesiyle daha da önem ifade eden Galata 1204'de Venediklilere, 1261'de tekrar Cenevizlilere geçmiş ve bunlar 1348 yılında Galata kulesini inşa etmişlerdir. Galata Osmanlı Devleti'nin eline geçince de eski önemini kaybetmemiştir.¹⁷

Galata, Eski Bizans aristokrasisinin Palaeologos hanedanı döneminde olduğu gibi Osmanlı yönetiminde de Rum işadamlarının faaliyet merkeziydi. Daha fethedilmeden önce burası nüfus açısından bir Yunan/Rum kenti haline gelmişti. Fatih'in kayırdığı Rumlar onun saltanat döneminde Osmanlı maliyesi ve politikasında aktif bir rol oynamışlardır. Fatih Sultan Mehmet, Rum Mehmet, Hass Murad ve Mesih gibi Rum dönmelerini vezirliğe kadar yükseltmiştir. Üstelik bunlardan son ikisi eski Bizans Aristokratlarından Palaeologos ailesine mensuptu.¹⁸

İstanbul'un fethi için Fatih Sultan Mehmet, Galata'ya yerleşmiş Venedik ve Cenova kökenli bankerlerle işbirliğine girerek Bizans'ı istediği biçimde ele geçirmiş¹⁹ Galata sakinlerini ayrı bir muameleye tabi tutmuş ve sulh akdi yapma yolunu tercih ederek Cenova idaresine de son vermiştir.²⁰

Osmanlı Rum ve Yahudileri 15. ve 16. yüzyıllarda iltizam işlerinde çok aktifiler. Mültezimlerin başlıca sermaye kaynaklarını ticari faaliyetler için kurulan commenda (mudaraba) ortaklıkları ve özellikle İstanbul'un erzak ikmalinden sağlanan karları içeriyordu. Bunların çoğu bir gümrükhanede veya madenlerde katiplikten büyük iş adamlığına yükselmişti.²¹

¹⁶ Beydilli Kemal, *Osmanlı Devleti Tarihi*, (Osmanlı Siyasi Tarihi), (I-II), İstanbul, 1999, I, 84.

¹⁷ Uzunçarşılı İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, Ankara, 1983, II, 6-7; Akgündüz Ahmet, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri*, İstanbul, 1990, I, 476; Galata için ayrıca bakınız, *İslam Ansiklopedisi*, MEB., 1993, İstanbul, 5(II) s. 1214/144-1214/157).

¹⁸ İnalçık, a.g.e., s. 261.

¹⁹ Kazgan Haydar, *Tarih Boyunca İstanbul Borsası*, İstanbul, 1995, s. 28.

²⁰ Özdemir Hikmet, "Azınlıklar İçin Bir Osmanlı-Türk Klasığı 1453 İstanbul Sözleşmesi", *Osmanlı*, IV, 226; *Türk Ansiklopedisi*, Ankara, 1969, XVII, 117.

²¹ İnalçık, a.g.e., s. 260.

İstanbul'un ticaret hayatında Venediklilerden sonra ikinci en büyük etnik grup Yunanlılardı. 1453'den hemen önce Venedikliler ve Yahudilerle iş yapan Yunanlı bir armatör giderek büyük bir servete kavuşmuş ve sermayesi o dönemde 30.000 düka altını olduğu tahmin ediliyordu. İstanbul'un fethedilmesiyle birlikte meydana gelen en büyük değişiklik, egemenliklerini yitiren İtalyanların yerini Osmanlı tebasından gayrimüslimlerin özellikle de Ermeni, Yahudi ve Rumların alması oldu. Osmanlı öncesi dönemde Cenovalılar'ın kural olarak yerlileri deniz aşırı büyük ticaret faaliyetinden dışlamış olmalarına karşılık fethin ardından gerek Kefe, gerekse Galata'nın büyük ölçekli ticaretinde İtalyanlar yerlerini Rumlara bıraktılar. Kaldı ki, daha 15.yüzyılda Osmanlı Rum ve Yahudi tüccar Ancona ve Venedik gibi belli başlı İtalyan ticaret merkezlerine yerleşmeye başlamış bulunuyordu. 16.yüzyılın ikinci yarısında Yahudi banker ve mültezimler Osmanlı maliyesi ve uzak mesafe ticaretinde üstün bir konuma kavuştular. 1481'de Gelibolu darphaneleri iltizamı 18 milyon akçe yani yaklaşık 360.000 düka altını karşılığı, Andronikos Kantakuzenos'un da dahil olduğu bir konsorsiyuma satıldı. Aynı dönemde bir başka Bizans aristokrat ailesi Sırbistan'ın zengin altın ve gümüş madenlerinin iltizam işlerinde faaldi. Rum iş adamları bu dönemde Balkanların Ege ve Karadeniz kıyılarında yer alan önemli tuz üretim ve dağıtım tekellerinin iltizam işlerinde de hep Müslüman ve Yahudi mültezimleriyle rekabet içindeydiler.²²

Bizansı ele geçirdikten sonra Avrupa ile iktisadi ve siyasi ilişkilerin sürdürülmesinin gerekli olduğuna inanan Fatih, azınlıkları kendisine sadık birer uyruk yapmak için temsilcileri ile görüştü ve "emir ve yasalarına uymak, vergi ve harçları düzenli ödemek koşulu ile eskiden olduğu gibi işlerine devam edebileceklerine" dair ferman yayınladı.²³

Ticari alanda öteden beri söz sahibi olan Rumlar çeşitli iş birlikleri ve örgütlenme yolunu tercih ederek kurumsallaşmada önemli adımlar atmışlardır. Rumların 19.yüzyılda bağlı olduğu loncaların sayısına ve büyüklüklerine ilişkin tam bir tablo çıkarmak güçtür. Başkenttekiler tüm loncalar içinde en eski ve en nüfuzlular arasında bulunuyorlardı. Loncaların çoğunun mensupları aynı yerden gelen kişiler oluyor ve bunların uğraştıkları mesleğin icraatını tekellerine alıyorlardı. Örneğin İstanbul'daki Rum havyar üreticileri Kapadokya'nın Sinasos kasabasından idiler.²⁴

Galata halkını oluşturanların bir kısmı da 19. yüzyılın sonlarında aslen Yahudi olan ve Selanik dönmelemleri adıyla anılan Sabataistler ki Selanik'in Yunanlılar tarafından ele geçirilmesinden sonra İstanbul'a yerleşerek para, bankacılık, gazetecilik, filmcilik, sanayi, ticaret ve politika gibi en etkili alanlara el atarak Selanik Bankası'nı kurmuş ve diğer bankalarda da teşkilatlanmışlardır. Müslüman-Türk adı taşıyan bu azınlıklardan İpekçiler, Kapaniler, Tatariler meşhur dönme ailelerdendir. İttihatçılar'ın ünlü maliye bakanı Cavid Bey'de bunlardandır.²⁵

²² İnalçık, a.g.e., s. 262; <http://www.geocities.com/buraksan/galata.htm>.

²³ Akgündüz, I, 476; Özdemir, a.g.m., *Osmanlı*, IV, 226; Kazgan a.g.e., s. 28.

²⁴ Augustinos Gerasimos, *Küçük Asya Rumları*, (çev: Devrim Evcı), Ankara, 1997, s. 136.

²⁵ Öztuna Yılmaz, *Büyük Osmanlı Tarihi*, İstanbul, 1994, (I-X), IX, 253.

1850'lerde başkentte yaklaşık kırk Rum loncası ve bunların her birinin ortalama 350 üyesi vardı. Bu sayılar İstanbul'daki Rum esnafın ekonomik yönden önemini göstermesi bakımından anlamlıdır. Başkentteki Avrupalıların başlıca iş ve ikamet merkezleri olan Galata'nın ticari ve mali fırsatları Rumlarla Ermenileri buralara çekmekteydi. 1870'lerde İngiliz elçiliğinin Yunan konsolosluğunca sağlanan rakamlara dayanarak hazırladığı raporlar, yalnızca Galata'da en büyük etnik grup olan Rumların loncalarında 4500 üyenin bulunduğunu belirtiyordu. Her tip ticari işle ilgilenmekle birlikte, Rumlar özellikle belirli işlerde üstünlüğü ellerine geçirmişlerdi. İmparatorluğun Avrupa ile gelişen ticareti yeni koşullardan istifade edebilen Rumlara ve diğer gayrimüslimlere çok önemli fırsatlar sağlıyorlardı. Ve bunlar kapitülasyonların ve Avrupalı güçlerin yardımıyla aynı işi yapan Müslümanlar karşısında önemli bir avantaj elde etmişlerdi.²⁶

Tanzimat'ın ve özellikle 1856 Islahat Fermanı'nın getirdiği yeni haklarla Osmanlı Devleti içinde yaşayan azınlıkların durumu Müslümanlara nazaran çok daha iyi bir duruma geldi. Avrupa'nın himaye siyaseti sayesinde büyük ekonomik güce sahip olan azınlıklar yavaş yavaş siyasi haklara da kavuşmuş oluyorlardı.²⁷ Tanzimat Dönemi'nde gayrimüslim topluluklar ticaret, endüstri, maliye ve hukuk alanlarında önemli gelişmeler kaydetmişlerdir.²⁸

4. Avrupa'da Finans Kapitalinin Oluşumu ve Galata Borsası'nın Kuruluşu

Avrupa sanayi devrimi Napolyon savaşları sonrasında sınıai sermaye yanında finans kapitali adını alacak ve genellikle borç verilebilir fonlarla ortaya çıkacak olan borsa, zaman içinde finans sektörü olarak adlandırılacaktır. Finans kapitali, oluşumundan kısa bir zaman sonra özellikleri sayesinde sınırları kolayca aşarak Osmanlı Devleti'nde dolaylı bir biçimde de olsa kendini göstermeye başladı. Nitekim III. Selim'in "Nizam-ı Cedit" i kurmak için Fransa'dan askeri malzeme, araç, gereç, silah, hatta askeri kıyafetler satın almasıyla bu finans kapitalinin ilk ayak izleri Osmanlı topraklarında görüldü. Napolyon III. Selim'e yazdığı mektupların birinde Fransız Merkez Bankası'nın ticaretin finansmanı ve kuracağı yeni dünya düzeninde finans dünyasının önemli rolünü belirtmektedir. Ancak finans kapitalinin ortaya çıkışı aslında sanayi devrimi ülkelerinin kendilerine yeni pazarlar bulmasını sağlayacak, borsalar yolu ile sermayenin sanayi ile finans çevreleri arasındaki paylaşılmasında verimliliğe bağlı bir denge getirecektir. Bu finans kapitali Osmanlı ülkesine dış ticaretin yoğunlaşmasının hazırlayıcısı ve yürütücüsü olarak girmiştir.²⁹

III. Selim'den sonra ve özellikle II. Mahmut zamanında başlayacak olan askeri, siyasi ve idari reform hareketleri aslında sanayi devrimi ülkelerinin Ortadoğu'dan

²⁶ Augustinos, a.g.e., s.137; <http://www.geocities.com/buraksan/galata.htm>; <http://www.amazon.com/exec/obidos/ASIN/156955191X> new advent catholic .

²⁷ Küçük Cevdet, "Osmanlı Devletinde Millet Sistemi", *Osmanlı*, IV, Ankara, 1999, IV, 214.

²⁸ Küçük, a.g.m., s. 215.

²⁹ Kazgan, a.g.e., s. 36

başlayarak Uzakdoğu'ya doğru uzanacak olan pazar ve hammadde kaynakları aramaya başlamalarının etkisi ile gerçekleşmiştir. Doğal olarak gelişen bu ticaretin önünde ve arkasında büyük ölçekli finans kapitali bulunmuştur. Başta Fransa ve İngiltere olmak üzere Osmanlı Devleti ile ticaret yapmak isteyen Avrupa'nın irili ufaklı devletleri İstanbul'a sadece elçiler değil diplomatik kisvesi adı altında tüccar temsilcileri, avukatlar, bankacılar ve bankerler göndermiştir.³⁰

Yeniçerilerin ortadan kaldırılması ile Avrupa ile ticaretin canlanması, Osmanlı İmparatorluğu'nda kısa zamanda bir finansman krizi yarattı. Dış ticaret açık verdiği için altın ve gümüş para stoku dış ülkelere kaymaya başladı ve içerde büyük ölçüde ödeme zorlukları baş gösterdi. Çare olarak halkın elindeki altın ve gümüş eşyanın Darphane'ye verilerek para basılmasında görüldü; ancak ölüm cezası olmasına rağmen başarılı olunamadı. Halk devlete pek güvenmiyordu. Bu yöntem de sorunu çözemeyince bu defa Tanzimat'ın ilanıyla en önemli olan girişim yapıldı, o da alacaklıya devlet güvencesi sağlamaktı. Gerçekte finans ve ekonomi tarihi bakımından Tanzimat Fermanı (3 Kasım 1839) alacaklının eskiye oranla daha fazla korunması olarak anlaşılır. Bu sayede Osmanlı topraklarına gelen mallarla birlikte Avrupa finans kapitali de girmeye başladı. Avrupa ile pazar bütünleşmesini sağlamak üzere 1838 ve 1839 yıllarında İngiltere ve Fransa ile yapılan ticaret anlaşmaları³¹ ile birlikte Avrupa finans kapitali de, bütün kurum ve ilkeleri ile Türkiye'ye girmeye başladı.³² Dolayısıyla yabancılar Osmanlı ülkesinde serbestçe ticaret ve esnafılık yapma imkanı buldular.³³

Osmanlı Devleti'nde finansal gelişmelerin İstanbul Galata'da bir borsa kurma noktasına varması, aslında Avrupa borsalarının gösterdiği hızlı gelişmenin sonucu olarak kabul edilir. Bir yandan Batı'da kurulan anonim şirketlerin çıkardığı hisse senedi ve tahvillerin, azınlıklar kanalıyla İstanbul'da ve Osmanlı Devleti'nin diğer bazı merkezlerinde dolaşmaya, sarraflar ve daha sonra bankerler aracılığıyla alınıp satılmaya başlaması, öte yandan 1854 Kırım Savaşı'ndan itibaren girilen borçlanmalar dolayısıyla çıkarılan tahvillerin başlıca Batı borsalarında alınıp satılma sürecine girmesi, diğer bazı dürtüler ve yan faktörlerle birlikte, Osmanlı ülkesinde de bir borsa kurma fikrini ortaya getirmiştir.

Osmanlı Borsası'nın örgütlü bir faaliyet halinde ortaya çıktığı 1860'lı yıllarda batı ülkelerinde mevcut borsaların bazıları bir kaç yüz yıllık tecrübeyi arkada bırakarak ülkelerinin ekonomilerinde önemli rol oynayacak bir seviyeye gelmişler, diğer bazıları ise Galata Borsası gibi 19. yüzyılın son çeyreği içinde kurulmuş olmakla birlikte, içinde faaliyet gösterdikleri ekonomilerin gücü ve karakterine bağlı olarak hızlı bir gelişme göstermişlerdir.

³⁰ Kazgan, a.g.e., s. 38.

³¹ Kurdakul Necdet, *Osmanlı Devleti'nde Ticaret Antlaşmaları ve Kapitülasyonlar*, İstanbul, 1981, s. 213-216.

³² Kazgan, a.g.e., s. 42; Avrupa finansının Türkiye'ye girmesine sebep olan ticaret antlaşmaları hakkındaki tartışmalar ile ilgili fazla bilgi için bakınız, Kurdakul, a.g.e., s. 7-22..

³³ Kütükoğlu Mübahat. S., (Osmanlı İktisadi Yapısı), *Osmanlı Devleti Tarihi*, II, 578.

19. yüzyılda Avrupa'da meydana gelen sanayi devrimi anonim şirketleri çoğaltmıştır ve geliştirmiştir. Türkiye bu devrime yabancı kaldığı halde ülkede yaşam tarzı itibarıyla Avrupa'ya bağlı kalan azınlıklar batı kültürünün etkisi altında oluşan bir Türk-Müslüman elit tabakası ve bir de Türkiye'de yaşayan levantenler* üç önemli grup halinde menkul kıymetlerle ilgilenmişler ve Galata Bankerlerinin aracılığı ile piyasayı oluşturmuşlardır. O dönemde Türkiye'de hisse senedi ve tahvil ihraç edecek şirketler yoktu. Piyasa ve borsa önce yurt dışındaki kuruluşların ihraç ettiği menkul kıymetlerle oluşmuştur. Bu da bir ayağı dışarıda olan banker ve iş adamlarıyla yeni tesis edilen telgraf hatları ve özellikle o günkü Türk parasının konvertibl altın para olması sayesinde olmuştur.³⁴

Gerçekte Osmanlı İmparatorluğu'nda devletin batıda olduğu gibi bütçe açıklarını veya Hazinenin sıkıntıya düştüğü anlarda ortaya çıkan açığı kapatmada, 300 yıla yakın bir zaman altın ve gümüş paraların ağırlığını düşürme yoluna gitmesi, Galata Bankeri'nin de bu işe bulaşmasına yol açtı. Osmanlı Devleti, bu bankerlere güçlerini bilerek, altın ve gümüşü nereden bulduklarını hiç sormadan, altın ve gümüş para basma hakkını verdi. Bu da Batı ülkelerinde kağıtlara bağlı olarak düzenlenmiş olan borsalar yerine, İstanbul'da çeşitli değer, ayar ve ağırlıktaki altın ve gümüş paraların alım-satımının yapıldığı bir borsanın oluşmasını sağladı. Sadece başkentin değil, İmparatorluğun öteki kent ve hatta kasabalarının çarşı semtlerinde adına "köşe sarrafları" denilen, işleri madeni para değiştirmek olan esnafa rastlanmaktaydı. Bunlar, çeşitli madeni para alım-satımının yanı sıra 18. yüzyılın başından itibaren devletin tüccara olan borçlarını belgeleyen, genellikle faizli ve vadeli kağıtların da alım-satımını gerçekleştirdiler. Böylece Osmanlı İmparatorluğu'nda devlet ve özel kuruluşlara ait tahvil, hisse senedi ve bunları belgeleyen kağıtların alınıp satıldığı, günlük değerlerinin belirlendiği borsaya gelinceye kadar yaygın bir finans ağı bulunduğu öne sürülebilir.³⁵

Nihayet borsalar sanayide sermaye maliyetinin, devletin iç ve dış borç tahvillerinin, faizleri ve fiyatları ile diğer bütün kağıtların değerlendirildikleri önemli pazarlar haline dönüşmüşlerdir.

5. Galata Borsası'nın Resmîleştirilmesi

Ard arda gelen dış borçların tahvilatı yanında Şirket-i Hayriyye, Tramvay, Telgraf ve Telefon şirketleri ile bazı maden ve pazarlama şirketlerinin kurulması, Galata'da borsa oyunları kağıtlarının artmasına neden olunca zamanla halkın şikayetleri de arttı. Bu durumda Hükümet Galata Borsası'nı ve bu borsanın işletilmesinde görev alan her meslekteki insanların davranışlarını ve amaçlarını denetim altına almak amacıyla yasal düzenlemeye gitti. Borsa 1870' lere geldiğinde kırsal bölgelere de ulaşmıştı. Tarım bölgelerindeki ortakları veya temsilcileri ile sarraflar ve borsacılar yöre halkını ve hatta çiftçileri borsa oyunlarına sürükledikleri gibi fonların tarımda

* Yakın Doğu ülkelerinde yerleşmiş ve evlenerek soyu karışmış olan Avrupa asıllı olan kimselere verilen ad. (Seyidoğlu, a.g.e., s. 52).

³⁴ Karşlı, a.g.e., s. 217.

³⁵ Kazgan, a.g.e., s. 35.

kullanılmasına alternatif yatırım sahası olarak borsa kağıdını da devreye sokan yerel sarraflar çiftçinin yüksek faizler ödemesine neden oldular. Bu ise bir çok yerlerde iflaslara, toprakların sarraflara ipotek edilmesine ve giderek tarlaların boş kalmasına yol açtı. Galata Borsası'nın yasallaştırılması gereği faizin ve paranın maliyetinin yükselmesini önlemek ve borsa oyunlarında halkın aldatılmasına bir son vermek isteğinden doğdu.³⁶

Sanayi devriminin üretim hacmi ve çeşitlenmesi bakımından en doruk noktaya çıkarttığı İngiltere ve Fransa'nın, Osmanlı Devletini mamulleri için bir pazar haline sokma girişimleri, on yılı aşkın bir çabadan sonra iki antlaşma ile sağlam temellere oturtulmuştur. Bu iki antlaşmanın en önemli yönleri, ithal gümrük resimlerinin %12'den %3'e indirilmesi, ihracat gümrüklerinin yeniden düzenlenerek, ihraç mallarından alınan gümrük vergilerinin tamamen kaldırılması ve ticaretin, İngiliz ve Fransız vatandaşları ile, kurumları için tamamen serbest bırakılmasıydı. 1838 ve 1839 yıllarında İngiltere ve Fransa ile yapılan ticaret antlaşmaları ilk yıllarda olumlu sonuçlar vermiş, gümrük vergi oranları çok fazla düşürüldüğü halde ithalatın hızlı bir şekilde artması dolayısı ile gümrük gelirleri eskiye oranla iki katına çıkmış, bu arada ihracat da, ilk yıllarda ithalatı finanse edecek bir ilerleme kaydetmiştir. Fakat birkaç yıl sonra ve 1844 de bu uygulama sonucunda Osmanlı Devleti'nde bütün mevcut altın ve gümüş stoklarının eridiği görülmüştür. Galata'nın iki ünlü bankeri Baltazzi diğer adıyla Baltacı ile Fransız uyruklu Alleon, Batı finans çevreleri ile ilişkilerinde sağladıkları güven dikkate alınarak dış ticaret tıkanıklarını önlemek için Abdülmecit tarafından görevlendirildi. İki banker özel bir ferman ile 1845 de "Banque de Constantinople" "İstanbul Bankası" adı ile bir banka kurdular.³⁷

Bu bankanın aracılığı ile Londra ve Paris üzerine poliçe çekmek sureti ile ithalata birkaç yıl daha devam edilmesi sağlanmıştır. Bu bankanın özelliği yatırılmış belirli bir sermayesinin olmamasıydı. Fatih zamanından beri bu bankerler kasaları altın ve gümüş para dolu olarak hiç görünmemişlerdi. Belki de paralarını Osmanlı Devleti'nin hukuk düzenine güvenmedikleri için dış ülkelerde saklı tutuyorlardı.³⁸ İstanbul bankasının faaliyetleri de uzun sürmeyerek, Fransız ihtilalinin de etkisi ile, 1848 yılında durdurulmuştur.³⁹

Böylece 1848 yılından, ilk dış borcun alındığı 1854 yılına kadar Osmanlı Devleti'nin dış ticareti, tarihin en krizli günlerini yaşayarak ve geri kalan tüm altın ve gümüş stoku elden çıkarılarak ancak sürdürülebilmiştir.⁴⁰ 1854 yılına kadar kaynakları yeterli olduğundan, dışarıdan borç alma alışkanlığı olmayan Osmanlı Devleti zaman

³⁶ Kazgan, a.g.e., s. 67.

³⁷ Fertekliğil Azmi, *Türkiye'de Borsanın Tarihçesi*, İstanbul, 2000, s. 20; *Turkish Financial History From the Ottoman Empire to the Present*, s. 304; Karamürsel Ziya, *Osmanlı Mali Tarihi Hakkında Tetkikler*, Ankara, 1989, s. 17.

³⁸ Önsoy Rıfat, *Mali Tutsaklığa Giden Yol Osmanlı Borçları*, Ankara, 1999, s. 30; *Ana Britannica*, XIII, 78; Kazgan, a.g.e., s. 47.

³⁹ Çapanoğlu, a.g.e., s. 134.

⁴⁰ *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, (Heyet), İstanbul, 1989, XII, 134.

zaman ihtiyaç duyulduğunda içeriden borç alırdı. Bu iç borçlanmalar hisse senedi ve bir çeşit hazine bonosu olan, on yıllık sergi ve tahvil biçiminde olurdu.⁴¹

1854 yılında Kırım savaşını finanse edebilmek amacıyla çıkarılan tahviller ilk kez birinci elden yurt dışına da satılmış, daha sonra devletin çeşitli amaçlarla çıkardığı tahviller ve tükelerde faaliyet gösteren yabancı şirketlerin, özellikle şimendifer, elektrik, gaz ve tramvay şirketlerinin tahvil ve hisse senetleri piyasada alınıp satılmıştır.⁴²

Bu dönemde tedavül eden paranın altın para olması, kambiyo kontrolünün bulunmaması ve kapitülasyonlar nedeni ile azınlıkların dışarıya para çıkararak menkul kıymet alımı yapabiliyor olması sayesinde geniş bir ticaret serbestisine sahip olmuşlardır. Daha sonra Tanzimat hareketlerinin etkisi ile Türkler de konuya ilgi göstermiş, dışarıdan alınan menkul kıymetlerin el değiştirmesi bir piyasa oluşturmuştur ve buna da Galata bankerleri önyak olmuştur.

Bu bankerler arasında şu isimler yer almaktadır. Von Haas, Jorj Zarifi, Salamon Fernandez, Bernard Tubini, Eustache Eugenidi, Teodor Mavrokordato, Vlasto Parker, Paul Stedanoviç, Leonidas Zarifi (Jorj Zarifi'nin oğlu), Jorj Corona, Ülis Negroponte, Z. Stefanoviç.⁴³

Galata bankerleri olarak adlandırılan gayrimüslim tüccar topluluğu 1864 yılında bir dernek kurarak önce Havyar Han'da daha sonrada Komisyon Han'da faaliyete geçmişlerdir.⁴⁴ Bu dönemde ve yabancı alacaklı tükelerin de teşvikleri sonucunda 1866 karnamesi ile İstanbul'da ilk resmi Borsa olan, Fransız sistemine yakın "Dersaadet Tahvilat Borsası" kurulmuř⁴⁵, borsanın denetimi için Maliye Bakanlığınca Abidin bey (ki daha sonra paşa ünvanı verilecek kişi) komiser tayin edilerek, yirmi kişiden oluşan yönetim komitesi oluşturulmuştur. Borsada faaliyet gösterenler, mubayaacılar, simsarlar ve coberler* olarak üç sınıfa ayrılmışlardır.⁴⁶

1867 yılında çoğunluğu Rum olan borsa abonelerinin tümünün kabul etmeleri ile aralarında yaptıkları tüzük gereği borsa işlemleri ile ilgili olarak ve bu işleri yapanlara ilişkin bir çok esaslar kararlaştırmışlardır.⁴⁷

⁴¹ Lewis Bernard, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, (çev: Metin Kıratlı), Ankara, 1984 s. 119; Çapanoğlu, a.g.e., s. 134; Seyidoğlu Halil, *Ekonomik Terimler Ansiklopedik Sözlük*, İstanbul, 1992, s. 206.

⁴² İnalçık Halil, *Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, İstanbul, 2000, s. 240; Yasaman, a.g.e., s. 14.

⁴³ Baban, a.g.e., s. 251; Kazgan, a.g.e., s. 86.

⁴⁴ Çapanoğlu, a.g.e., s. 134; Fertekligil, a.g.e., s. 25; Yasaman, a.g.e., s. 14; Borsa Rehberi, s. 17; Koraltürk Murat, "Osmanlı Denleti'nde Şirketleşme İlk Anonim Şirket ve Borsanın Kuruluşu", *Osmanlı*, III, 446; Kazgan a.g.e., s. 55; *Osmanlı'dan Günümüze Türk Finans Tarihi*, I, 371.

⁴⁵ *Borsa Rehberi*, I, 21; Yasaman, a.g.e., s. 14; Karlı, a.g.e., s. 31.

* Kendi nam ve hesabına menkul kıymet alım-satımıyla uğraşan kişi. (Seyidoğlu, a.g.e., s. 428).

⁴⁶ Fertekligil, a.g.e., s. 29.

⁴⁷ Çapanoğlu, a.g.e., s. 135.

6. II. Abdülhamit Dönemi ve Galata Borsası

1881'de Düyun-u Umumiye* idaresi ve birkaç yıl sonra da bu idareye bağlı bir anonim şirket olarak ortaya çıkacak olan "Reji Şirketi" Galata Borsası'nın düzenli bir borsa olarak işleminde büyük rol üstlendi. Öte yandan bu borsanın hareketliliğini sağlayan Abraham Kamondo ve Hristaki Zografos gibi ünlü Galata bankerleri ile bir çok simsar "muamelecî" ve Galata'nın tutkunu tüccar ve azınlıklara mensup kişiler Rus Savaşı sırasında İstanbul'u terkedip bir daha geri dönmedikleri için Galata Borsası eski günlerine bir daha ulaşamadı.

Bütün bunlara rağmen Jorj Zarifi sahip oldukları İstanbul Bankası ile hala işlerinin başında kalarak, baba Zarifi, daha şehzadelîği zamanında başlamış olan Abdülhamit'in bankeri olma görevini çok daha ilginç biçimde sürdürüyordu. Hemen her gün huzura çıkıp sadece borsa konusunda değil, dünyada olan bitenler ve İmparatorluğun iktisadi durumu üzerine görüşlerini açıklıyordu. "Çorbacı" dediği Zarifi'den bilgi almaya devam eden Abdülhamit eski alışkanlığı olan borsa oynunculuğunu da Zarifi aracılığıyla yürütüyordu.⁴⁸ Bu dönemde borsa bir bakıma Padişahın desteğini arkasında hissetmişti. Abdülhamit döneminin sonlarına doğru Osmanlı merkantalizmi doruk noktasına çıktığı için özellikle Karadeniz transit ticaretinin finansmanında ağırlığını koyan Galata piyasası yine hareketli günlerini yaşamaya başladı. Ayrıca Galata'ya yerleşmiş olan Fransız, İtalyan ve Rus bankaları da Galata Borsasında yabancı devlet kağıtları ile yabancı şirketlere ait işlemlere de hız ve cesaret kazandırmışlardı. Sözü edilen merkantalizm* yabancı para birimleri ile alış-verişi ve kambiyo da harekete geçirdiğinden Galata Borsasının bu yönü de büyük gelişme göstermeye başlamıştı. İstanbul ile dünyanın sayılı ticaret merkezleri arasında kambiyo iletişimi ve ona bağlı işlemler hep Galata'dan yürütülüyordu. Fakat Abdülhamit döneminin son yıllarında gerek Türk gerekse Rum ve Ermeni basınında ve birkaç Beyoğlu gazetesinde kapitalizme alternatif olarak ortaya çıkan sosyalizm hakkında lehte ve aleyhte yazılar yayınlanmaya başlamıştı. Bu yayınlar arasında Galata Borsası ilk defa doktriner açıdan tartışma konusu olmaya başladı.⁴⁹

* Osmanlı İmparatorluğu'nun dış borçlarına denir. (Seyidoğlu, a.g.e., s. 205).

⁴⁸ *Osmanlı'dan Günümüze Türk Finans Tarihi*, I, s. 395.

* Merkantalizm: XVII. asırda XVIII. Asrın başlarına kadar dünyada ticaret yapan ülkelerce benimsenen, hazinenin altın ve gümüş mevcutlarını artırmak için ihracata ağırlık veren müdahaleci bir düşünce akımı. Avrupa'da feodalizmin çözülüp ulusal devletlerin kurulmaya başladığı ve sanayi kapitalizmine öncelik eden ticari kapitalizmin geliştiği bir dönemdir. (Seyidoğlu, a.g.e., s. 572; Özgüven, a.g.e., s. 62; Selik, a.g.e., s. 115; Neumark Fritz, *İktisadi Düşünce Tarihi*, (çev: Özekan Ahmet Ali), İstanbul, 1943, s. 66; İşgüden Tamer-Akyüz Müfit, *Uluslararası İktisat*, İstanbul, s. 3.

⁴⁹ Kazgan, a.g.e., s. 101.

7. Galata'da Borsa İşlemleri ve Oyunları

Osmanlı Devleti'nde Galata Borsası'nda menkul kıymet ticaretinin başlıca materyalini sadece devlet tahvilleri değil, Demiryolu, Tramvay, Tünel gibi ulaştırma şirketlerinin yanında madencilik, su, gazı, elektrik, deniz ulaşımı ve diğer imalat işleri ile meşgul olan 100'den fazla anonim şirketin hisse senetleri de oluşturmaktaydı.⁵⁰

Borsada en yaygın işlem gören menkul kıymetler imparatorluğun çıkardığı tahvillerdi. Galata Bankerleri kanalıyla bu tahviller Avrupa ülkelerinde satılmaktaydı. Bu borçlar daha sonra Düyun-u Umumiyye'nin ortaya çıkmasına neden olacaktır. Galata Bankerleri ayrıca Osmanlı Bankasının kurulmasına kadar hazineye kredi sağlayan önemli bir kaynak durumunda idi.⁵¹

Bu arada Galata Borsası ve bu borsanın dinamik katılımcıları olan banker ve sarraflar ile bankalar Avrupa'nın ünlü devlet tahvilleri ve şirket hisse senetleri ile obligasyonlarını da alıp sattıkları için Galata piyasası gün geçtikçe dünya borsalarına daha açık bir hale geliyor. Bu arada Hambuer Piyangosu başta olmak üzere Avrupa ülkelerinin ünlü piyangoları Galata'da pazarlanıyordu. Bazı sarraflar ikramiyeli Rumeli Demiryolları tahvilleri ile Avrupa piyangolarını bir nevi kumar haline getirmişlerdi.⁵²

Kırım savaşı sonunda Abdülmecid'in sarayında Padişah'ın kızları da dahil herkes adı artık "Konsolid Hanı" diye anılacak Komisyon Han'dan gelen haberlere kulak vermeye başlamışlardı. Bu arada Osmanlı Hükümeti, kaimeleri* ortadan kaldırmak amacı ile ard arda dış borç alırken bir yandan da % 6 faizli "eshamı cedide" adı verilen ve bütün dünya piyasalarında "konsolid" * adı ile anılacak olan tahvilleri ardı ardına piyasaya sürüyordu. Böylece Galata'da kağıtların cinsi ve miktarı artıyor, borsa işlemleri çeşitleniyordu. 1870'lerin başlarına gelindiğinde Galata'da artık tam resmi olmasa bile Avrupa'nın bütün resmi borsalarınca kabul edilmiş bir borsa vardı. Galata Borsası'nda her çeşit borsa oyununa elverişli devlet tahvilleri yanında yeni kurulmaya başlayan çeşitli banka ve şirketlerin hisse senetleri ve tahvilleri de işlem görmeye başlayınca borsanın Avrupa'dakilerle farkı kalmayacaktı. Tek farkı devlet kontrolünün yokluğuyla ve iki yıla varmadan o da yerine getirilecekti.⁵³

Osmanlı Borsası resmi bir tüzükle belli bir düzen çerçevesinde oturtulmadan önce tüm serbest piyasa koşulları içinde akıl almaz olaylarla dolu dönemler yaşamıştır.

⁵⁰ *Turkish Financial History From the Ottoman Empire to the Present*, s. 394.

⁵¹ Seyidoğlu, a.g.e., s. 282.

⁵² Kazgan, a.g.e., s. 95.

* Osmanlı kağıt paralarına verilen isimdir.

* Fransızca "Consolide"sözcüğünden gelen ve uzun vadeye bağlamak amacıyla değiştirilmiş borçlar anlamını taşıyan Konsolid'ler, Osmanlı saray borçlarının ödenmesi için 1859'da, 24 yılda itfa yani ödenerek kapatılmak üzere çıkarılmış, % 6 faizli tahvillere denmektedir. (Fertekliçil, a.g.e., s. 82).

⁵³ Kazgan, a.g.e., s. 62.

Bu olayların iç yüzüne en iyi vakıf olan İstanbul Borsası'nın ilk komiseri Abidin Bey bu konudaki gözlemlerini şöyle anlatmaktadır:

“.....Galata Borsası'nda çoğu aracılardan tasarruf sahiplerine ve özellikle menkul kıymet yatırımcılığı hakkında bilgileri olmayıp sadece borsada iyi para kazanıldığını şuradan buradan işitmiş ve mali sorunlarını çözümlemek için ümide düşmüş yatırımcılara karşı davranışlarında en ufak bir dürüstlük endişesi taşımadıkları ve onları, o zaman çok kullandığı anlaşılan bir deyimle borsada “oynamaya” teşvik ederken adeta yolunacak kaz gibi gördükleri, bundan sonra üyelerinde genellikle meslek bilincinin gelişmemiş olduğu sadece katı bir çıkarıcılık zihniyetiyle hareket ettikleri, yatırımcıları aldattıkları, bu durum karşısında borsa yönetimi ve hükümetin ciddi bir denetimde bulunmadıkları,

Borsada spekülâtör ve büyük yatırımcıların egemen olduğu, bunların borsa üyeleri ve bankerlerle yakın ilişkiler içinde bulunduğu, borsayı etkileme gücü olmayan küçük yatırımcıların eninde sonunda kaybettikleri,

Bir kısım borsa üyelerinin ve onlarla menfaat birliği halinde çalışan bankerlerin Avrupa piyasalarını yakından takip ettikleri, İstanbul'da olduğu gibi oralarda da Osmanlı tahvilleri ve özellikle konsolideler üzerinde yaptıkları alım veya satımlarla fiyatları etkileyerek borsayı yönlendirdikleri,

Bu yönlendirmede sık sık ortaya attıkları asılsız haberleri etkili bir araç olarak kullandıkları, bu gayretlerini özellikle devlet borçlanmalarıyla ilgili haberler üzerinde yoğunlaştırarak yatırımcıları, onlarda uyandırdıkları heyecan, merak ve korku sonucu, almaya veya satmaya sevk ettikleri,

Söz konusu süreç içinde borsa oyunuyla bir kere zarara girip de bunu çıkarmak isteğiyle alım-satıma devam edenlerin gittikçe daha fazla battıkları....”

Hasılı, borsada menkul kıymet alıp satmanın “kazı kazan” örneği bir kumar aldığı ve ne gariptir ki, devleti yönetenlerin de, ne bu faaliyetin, ne de orada varını yoğunu kaybedenlerin sorunlarıyla hiç ilgilenmedikleri, daha doğrusu kendileri için böyle bir sorun olduğunun farkında bile olmadıkları sonucuna varılmaktadır.

O zamanın Osmanlı toplumunda Abidin Bey'in açıklamalarında sadece memurlardan, tüccar, esnaf ve ağalardan bahsedilmekte, bu zümrelere mensup nice kimselerin “konsolid belası” ile mahvolup gidişleri anlatılmaktadır. Ancak bu arada, toplumun en üst sınıfına mensup ve onun açıklamadığı ünlü oyuncular da vardı. Bunları Haydar Kazgan II.Abdülhamit'in Hatıralarını anlatan eserden naklen şöyle ifade etmektedir: “.....Abdülaziz'in annesi Pertevniyal Sultan bile bu işte bir çok paralar batırmıştır. Abdülaziz'in, para istekleri karşısında her türlü oyuna başvuran Sadrazam Mahmut Nedim Paşa, kaybettiklerini geri almak için neler yapmıştı. Bu işe bulaşmayan yoktu. M. Namık Kemal, Ziya Paşa ve Mithat Paşa da Abidin Bey'in hikaye ettiği insanlardan bazılarıdır. İsrâf ve hava oyunları sonucu Abdülaziz'in devrinde saray kadınlarının başta Pertevniyal Sultan olmak üzere mücevherleri rehine idi. Valide Sultan Pertevniyal'ın sarrafi ünlü Köçeoğlu Mıdırıç, rehin mücevherleri satıp paraya

çevirmekten korttuğu için sürekli yakınıp duruyordu. Banker Zarifi ve Banker Hristaki'de Abdülaziz'den olan alacaklarını tahsilden ümit keserek, Mithat Paşa ve Hüseyin Avni Paşa'nın Sultan Abdülaziz'i devirme hareketlerine katılmaya karar verecekti." Padişahın kendisi de önemli miktarda devlet tahviline sahip bulunuyordu.⁵⁴

Osmanlı borsasında yaşanan bu üzücü olayların benzerleri Avrupa borsalarında da yaşanmıştır. Bir çok Batı borsasında kuruluş, gelişme dönemlerinde ticari ahlaka, dürüstlüğe ve yerleşmiş meslek kurallarına aykırı, hatta aldatma amacıyla tertiplenmiş, tasarruf sahiplerini büyük zararlara sokan bir çok olay meydana gelmiştir. Fransa ve diğer ülkelerde, başlangıçta halkın tepkisine ve kamu otoritelerinin müdahalesine yol açan olaylar ve hileli işlemler az değildir. Bu yüzden, hükümetlerce zaman zaman borsacıların faaliyetleri durdurulmuş, buluşma yerleri değiştirilmiş ya da büsbütün yasaklanmış ama, ekonominin gerekleri, ticari ve finansal faaliyetlerin gelişmesi sonucu, nihayet, söz konusu işlemler borsa mensuplarının ve hükümetlerin çabalarıyla, belirli kurallar bağlanarak düzenli bir şekil almış ve sonunda borsalar, gerek halkın tasarruflarının mobilize edilmesinde, gerek ekonomilerinin finansmanında vazgeçilmez kurumlar haline gelmişlerdir.⁵⁵

8. Borsanın Kapanması

Havyar Han'da ve çoğunluğu Rum, Ermeni⁵⁶ olan borsa üyelerinin oluşturduğu kurul kendilerini Rum kiliselerindeki yönetim kuruluna benzeterek, bu kurulu "Efoya" adı ile anarlardı.⁵⁷ Kurulda onbeş günde bir hesapların kapatılması kararlaştırılarak borsa dışında işlem yapılması yasaklanmıştı. İşlemlerde yolsuzluğu görülenler hakkında ve bazı durumlarda borsadan geçici olarak çıkarma ve maddi ceza uygulanmaktaydı. Bu dönemlerde Devlet tarafından düzenlenmiş bir tüzük olmadığından ve borsa üyelerinin aralarında yaptıkları tüzüğünde yaptırım gücünün olmaması nedeni ile Devlet mali saygınlığını yitirmeye başlamıştı. Borsaya ait işlemlerin yaptırım gücü olan bir tüzüğe bağlanmasına ve Hükümetin denetim ve gözetimine büyük bir ihtiyaç vardı. Bu ihtiyaçlar nedeni ile 1874 yılında "İstanbul Esham Borsası Talimat" adı altında resmi tüzük yayınlanarak borsa işlemlerinin denetim ve gözetim görevi yeni oluşturulan ve Maliye bakanlığına bağlı olarak görev yapacak olan borsa komiserliğine verildi.⁵⁸

Osmanlı Borsası bu şekilde "Dersaadet Tahvilat Borsası" adı ile resmiyet kazanarak işlemler bu tüzüğe göre yürütüldü.⁵⁹ Daha sonra 1886 yılında "Borsa Talimatnamesi" adı ile yeni bir tüzük yayınlanmış ve ticaret borsaları hakkında bazı hükümler getirilmiştir. 1894 yılına kadar İstanbul Borsasında işlemler bu doğrultuda giderken aynı yıl İstanbul mubayaacıları (Acenta) borsada kayıtlı olmayan bazı belgeler üzerine vadeli işlem yapabilmek için kulis kurma girişiminde bulunmuşlar, hatta gerekli

⁵⁴ Fertekligil, a.g.e., s. 88-89.

⁵⁵ Fertekligil, a.g.e., s. 90.

⁵⁶ Şuvla Refii Şükrü, *Tanzimat Devrinde İstikrazlar*, İstanbul, 1940, s. 265.

⁵⁷ Fertekligil, a.g.e., s. 25; Çapanoğlu, a.g.e., s. 136; <http://www.geocities.com/buraksan/galata.htm>

⁵⁸ Fertekligil, a.g.e., s. 26.

⁵⁹ Çapanoğlu, a.g.e., s. 136.

örgüt yapısını tamamlamış olmalarına rağmen yaşamları ancak iki ay sürebilmiştir. Osmanlı Borsası işlem hacmi bakımından 1895'li yıllarda Avrupa'nın sayılı borsaları arasına girmişti⁶⁰ daha sonra bu yılda meydana gelen altın şirketi olayı İstanbul Borsasının çöküşüne ortam hazırlamıştır.⁶¹

Bu dönemde ilk olarak Londra'da İngiliz bankerler tarafından⁶² 1863'de kurulan Osmanlı Bankası* müdürü bulunan Sir Edgar Wincent, gördüğü söylenen bir rüyanın etkisi altında kalarak Güney Afrika'da bulunan Transval'da altın madeni bulacağı ümidi ile yola çıkmış ve henüz gideceği yere ulaşmadan bankasına telgraf çekerek altın madeni bulduğunu bildirmişti. Sözün sahibi sözüne güvenilir bir konumda bulunduğundan haber çevreye hızlı bir şekilde yayılmıştı. Banka müdürü gideceği yere ulaştıca şöyle bir dolaşmış ve altın madeni olmadığını anlayıp İstanbul'a dönmüş ve altın şirketi kurarak hisse senedi ihracına başlamıştı. Hisse senetleri kapışılarak alıcı bulmuş, sonuçta işin bir rüya olduğu ortaya çıkınca hisse senedi sahipleri ellerindeki yok pahasına satmışlardır. Bu şekilde Osmanlı vatandaşlarının Osmanlı Bankasının sorumlu İngiliz müdürü tarafından dolandırıldıkları söylenmektedir.⁶³ Binaenaleyh padişah da dahil olmak üzere bütün bakanları, İstanbul'daki İngiliz kolonisi başta olmak üzere yabancı diplomatları, tüccarları, kontları, kontesleri olmak üzere hepsi oyuna gelmişti.⁶⁴

Aynı yıl çıkan Ermeni olayı üzerine her türlü hisse senedi ve tahvil düşme eğilimi gösterdi ve aynı zamanda Osmanlı Bankası da hisse senedi ve tahvil üzerine avans verilmesi işlemini durdurunca, İstanbul Borsası da bu durumlardan olumsuz olarak etkilendi ve Altın Şirketi, Ermeni olayı ve diğer olaylar nedeni ile büyük bir itibar kaybetti.

Bu çerçevede içinde ve 1895 yılında Avrupa'nın sayılı menkul kıymet borsaları arasına giren İstanbul Borsasının üyeleri, hükümeti zorlayarak moratoryum* ilan edilmesi isteğinde bulundular. Nihayet 1895 yılı sonlarına doğru Takvim-i Vakayı ile

⁶⁰ Yasaman, a.g.e., s. 14; Karşlı, a.g.e., s. 219.

⁶¹ Şanda H. Avni, "İstanbul Borsasının Geçirdiği Safhalar" *İstanbul Ticaret Odası Dergisi* 8 Nisan 1966, s. 4; Çapanoğlu, a.g.e., s. 137.

⁶² Pamuk Şevket, *Osmanlı Ekonomisi ve Dünya Kapitalizmi*, Ankara, 1984, s. 70; Çufalı Mustafa, "Kapitülasyonların Mahiyeti ve Osmanlı Devleti'nin Yıkılışındaki Rolü", *Türk Yurdu*, sayı, 148-149, Aralık 1999, Ocak 2000, s. 161.

* Osmanlı Bankası bilindiği gibi bir mevduat ve mahalli kredi kurumu olarak çalışmaktan çok Düyun-u Umumiyye'nin alacaklarını toplamak ve bununla ilgili muameleleri düzenlemek gibi işleri ön plana alan bir mali kuruluş olarak çalışmıştır. (Ferteğil, a.g.e., s. 20; Ortaylı İlber, *Osmanlı İmparatorluğu'nda İktisadi ve Sosyal Değişim Makaleler I*, Ankara, 2000, s. 113) Şükrü Baban, Osmanlı bankasının 1856 tarihinde sırf İngiliz sermayesiyle kurulduğunu ifade etmektedir. (Baban, "Tanzimat ve Para", *Tanzimat I*. s. 255; Pakalın, III, 109).

⁶³ Çapanoğlu, a.g.e., s. 137; *Borsa Rehberi*, İstanbul, 1987, s. 17.

⁶⁴ Kazgan, a.g.e., s. 96.

* Moratoryum: Vadesi gelmiş borçların yasa, mahkeme kararı, borçlu ve alacaklı arasındaki bir anlaşma veya doğrudan doğruya borçlunun tek taraflı kararı ile erteleme işlemi. (Seyidoğlu, a.g.e., s. 282).

kararname yayınlanarak genel likitasyon* ilan edilerek Borsa dört ay kapatıldı ve moratoryum ilan edilmiş oldu. O devirlerde konsolidin piyasadaki gerçek değeri 17.5 kuruş olmasına rağmen Osmanlı Bankası yöneticileri yine ağırlıklarını koyarak ve durum gereği hesaplarının 25 kuruştan kapatılmasını istediler.⁶⁵

Bu olaydan sonra Borsa üyeleri kendilerini kolay kolay toparlayamadılar ve aralarında iki yıl boyunca 500 konsolidten fazla işlem yapmama kararı aldılar. Bu süre içerisinde bir çok borsa üyesi işlerini bırakmak zorunda kaldılar ve İstanbul Borsasında sonuç olarak yedi ve sekiz üye kalabildi. Böylelikle 1895 yılında başlayan kriz 1899 yılına kadar sürdü.

1906 yılında tüzüğün değiştirilmesi gerekli görülerek "Esham ve Tahvilat Borsası Nizamnamesi" yürürlüğe kondu. Nizamname gereğince borsalar çalışmaları dolayısıyla Devletin mali saygınlığı ve ülkenin ulusal serveti ile doğrudan ilgili bulunduklarından tüzüğe bir çok yenilikler konularak yabancıların borsaya üye olmaları önledi, borsa komiserinin yetkileri genişletildi ve o döneme kadar hükümetle ilgileri bulunmayan borsa memurları devlet kadrosuna alındı.⁶⁶

1913 yılında yıkılan Komisyon Han yerine İstanbul Borsası Mehmet Ali Paşa Han'a taşındı⁶⁷ fakat bu Han da bir yıldan fazla kullanılmadı. Birinci Dünya Savaşının çıkması ile birlikte, cephelerden iyi haberler geliyordu. Bu nedenle hisse senedi ve tahvillerin piyasa fiyatları sürekli olarak artıyordu. Piyasada alıcı bulabilenler büyük karlar sağladılar. Fakat borsa üyelerinin de zorunlu olarak askere alınmaları ve durumun yenilgiye dönüşmesi nedeni ile mubayaacılar sonuçta büyük zararlara uğradılar. Osmanlı yönetimi de Borsa ile durum gereği ilgilenemedi ve torbalar dolusu altın fırsattan yararlanılarak yurt dışına kaçırıldı.⁶⁸

Savaşın ortalarına doğru Meşrutiyet Hükümeti Galata'da Mertebani Sokakta bir binayı kiralayarak Borsa binası yaptı. Sınırlardan gelen üzücü haberlerle galeyana gelen bazı insanlar borsa binasına girince bunalım başgösterdi. Bu sırada borsa meclisi üyelerinden Bogos Mumcuyan Efendi Maliye bakanına başvurarak borsanın kapatılmasını istedi ve baş vuru uygun görülerek borsa kapatıldı.⁶⁹ Özel bir yasa ile tekrar moratoryum ilan edildi. Bunun üzerine borsa işlemleri yeniden Havyar Han ve çevresindeki sokak araları ile kahvehanelere kayarak yeniden yasa yokluğu dönemine girildi.⁷⁰

* Likitasyon: Menkul veya reel varlıkların satılıp paraya dönüştürülmesi.

⁶⁵ Çapanoğlu, a.g.e., s. 138.

⁶⁶ Yasaman, a.g.e., s. 14.

⁶⁷ Şanda, a.g.m., s.14; Koraltürk a.g.m., *Osmanlı*, III, 447.

⁶⁸ Borsa Rehberi, s. 19; Şanda, a.g.m., s. 16; Çapanoğlu, a.g.e., s. 138.

⁶⁹ Pakalın Mehmet Zeki, *Maliye Teşkilatı Tarihi*, (I-III), Ankara, 1977, III, 135; Cevdet Paşa, *Tezakir-i Cevdet*, Ankara, 1986, II, 227.

⁷⁰ Çapanoğlu, a.g.e., s. 139; Koraltürk, *Osmanlı*, III, 447.

9. Galata Bankerleri ve İktisadi Faaliyetleri

Osmanlı döneminde 19. yüzyılın ikinci yarısında Avrupa'daki sanayi devrimi ticaret hayatını geliştirmiş ve anonim ortaklıklar çoğalmıştır. Avrupa'daki hisse senetleri ve tahvillere gösterilen ilgi Osmanlı'ları da etkilemiş ve daha çok Musevi, Ermeni ve Rum asıllı olan Osmanlı'lar bu konu ile ilgilenmeye başlamışlar ve yurt dışındaki menkul kıymetlere aracilar vasıtasıyla yatırımlar yapmışlardır.⁷¹

Osmanlı Devleti'nde sarraflık işleri ağır basan bankerlik işlerinin tarihi, çok eski devirlere gider. İstanbul'un fethini izleyen dönemden sonra Levantenlerin sürdürdüğü sarraflık yer yer tefecilik ve bankerlikle birlikte yürütülüyordu. Büyük sarraflar zamanla devletin mali işlerinde söz sahibi oldular.⁷² Galata'da faaliyet gösteren bu banker ve tüccarlar bir ucu Amerika'ya kadar uzanan dünya ticaretinin mali konularında uzmanlaşmış kişiler olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun yükselme döneminden başlayarak, tarih içinde kayboldukları yakın günlere kadar görevlerini sürdürdüler.⁷³ Bu bankerlerin hemen hemen tamamı gayrimüslimlerden oluşmaktaydı.⁷⁴ Bir yandan ticaret merkezi olması, öte yandan da Osmanlı Devleti'nin bütün mali ve iktisadi işlerinin yürütülmesinde etkin rol oynaması nedeni ile Galata, şimşekleri üzerine çekmişti. Zaman zaman danışmanlık yaparak, bazı ünvan ve mevkileri işgal ederek işlerini yürüten Galata Bankerleri,⁷⁵ ve hatta bunlardan bazıları Osmanlı da kurulan ilk anonim şirket olan Şirket-i Hayriyye'nin yönetim kurulu üyeliğinin çoğunluğunu bile oluşturarak finansal ve idari etkinliklerini ortaya koymuşlardır.⁷⁶ Bununla birlikte bazı dönemlerde padişahlar başta olmak üzere Osmanlı Devlet ricali ve özellikle Türk halkı tarafından "tefecilik, sahtekarlık, hainlik" gibi sıfatlarla suçlanmışlar, hatta ölüm ve hapis cezalarına çarptırılmışlardır.⁷⁷

Azınlıklar Osmanlı Devleti'nin her döneminde sarayda görev almışlardır. Örneğin III. Mustafa döneminden (1757-1774) başlayarak Hazine-i Hassa ve Darphane sarraflığı Ermeni Düzogullarına verilmişti, yüzyılı aşkın bir süre bu ailenin elinde kaldı. 1842'de İrganyan, Uzunartinoğlu, Gelgeloğlu, Bogos ve Tıngıroğlu gibi tanınmış sarraflar bir araya gelerek Anadolu ve Rumeli kumpanyalarını kurdular, devlet gelirlerini toplayarak devlet adına ödemelerde bulundular. Tanzimat öncesinde II. Mahmut döneminde Osmanlı pazarlarını doldurmaya başlayan Batı kaynaklı sanayi ürünleri Galata sarraflarının onların büyük liman kentlerindeki acenta ve ortaklıklarının iyice güçlenmesine yol açtı. Galata bankerleri doğrudan ticaretle bir yandan tüccarları öte yandan tüketicileri finansa ederek etkinliklerini genişlettiler. Özellikle yerli Rum bankerleri Batı'dan düşük kredi faizleriyle borçlanıp satın aldıkları malları Osmanlı

⁷¹ Yasaman, a.g.e., s. 14.

⁷² *Ana Britannica*, XIII, 78.

⁷³ *Turkish Financial History From the Ottoman Empire to the Present*, s. 361.

⁷⁴ Seyidoğlu, a.g.e., s. 282.

⁷⁵ Kazgan, a.g.e., s. 30.

⁷⁶ Köse Murtaza, "Osmanlı Ekonomisinde Şirketleşme ve Kurulan İlk Anonim Şirket Şirket-i Hayriyye", *Ekev Akademi Dergisi*, Ankara, Cilt, 2, Sayı, 1, Kasım, 1999, s. 49.

⁷⁷ Kazgan, a.g.e., s. 30.

sınırları içinde peşin parayla satarak biriktirdikleri fonları yüksek faizlerle bu malların pazarlayıcılarına ve tüketicilerine kredi olarak verdiler, böylece büyük kazanç sağladılar.⁷⁸

Osmanlı Devleti, Avrupa'da üçlü merkezi devletlerin kurulması ile ortaya çıkan "Kamu borçlanması" yerine Galata Bankerlerinden devamlı kredi sağlama yolunu seçti.⁷⁹ 19. yüzyılda Devlet içinde bulunduğu maddi krizlerde nakit para ihtiyacını karşılamak için Galata bankerlerinden faizli borç alma yoluna da gitmiştir.⁸⁰ Bunun başlıca nedeni Galata Bankerlerinin Bizans'dan kalma politikalarıdır. Aslında Osmanlı Devleti 1854 yılında resmen ilk dış kredi aldığı günden sonra da Galata'daki banka ve bankerlerin Bizans'dan kalma yöntemleriyle finanse edilmiştir. Fatih Sultan Mehmet'e sağlanan fonların kaynağı nasıl Avrupa piyasaları ve özellikle Venedik kökenli ise, Abdülhamit döneminin başında Banker Zarifi'nin hükümete sağladığı kısa vadeli krediler de Paris ve Londra piyasalarından, kendi ya da bankası tarafından % 5 veya % 6 faizle toplanmıştır. Bu fonlar Osmanlı Hükümeti'ne üç aylık vade ile % 10'a kadar varan bir faiz ile borç olarak aktarılmıştır.⁸¹

Bu finansman mekanizmasının yüzyıllarca işlemesi, aslında bu bankerlerin Avrupa borsası ve mali çevrelerindeki itibarlarının bir göstergesidir. Bankerlerin bu gücü elde edebilmeleri Avrupa finans merkezlerinde ve kendi kağıtlarının işlem gördüğü borsalarda ünlerini sürdürmeleri, büyük ölçüde Osmanlı Devleti'nin en sıkıntılı anlarında dahi borçlarını ödemede büyük özen ve çaba göstermiş olmasından kaynaklanmaktadır. Zaman zaman bu borçların ödenmesi için Saraydaki en kıymetli mücevherler, altın ve gümüş eşya bile satılmıştır.

Bu yerel sarraflar, 18. yüzyılın başından itibaren yaygınlaşmaya başlayan Osmanlı azınlıklarının da toprak mülkiyetine kavuşup çeşitli tarımsal faaliyetlere geçmeleri dolayısıyla "ürünün rehin edilmesi" biçimini alan tarım kredilerini de finanse ettiler.⁸²

Yerel sarraflar aynı zamanda Galata'daki baş mültezimin ortağı ya da memuru, ajanı olduğu için vergi toplama ile ilgili yerel işleri de yürütmekteydi.⁸³ Kendi başlarına hareket ettikleri zamanda finansman kaynakları Galata'daki büyük bankerlerdi. Bu nedenle tarımsal bölgelere henüz telgrafın ulaşmadığı 19. yüzyılın son çeyreğine kadar yerel sarraflar merkezden kendilerine uygulanan faiz hadleri ve ödeme koşulları ile sadece yerel tarıma değil yerel yönetimlere ve orduya da finansman olanakları sağlıyorlardı.⁸⁴

⁷⁸ *Ana Britannica*, XIII, 78.

⁷⁹ Lewis Bernard, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, (çev: Metin Kıratlı), Ankara, 1984, s. 119; Seyidoğlu, a.g.e., s. 282.

⁸⁰ Ergin Osman Nuri, *Mecelle-i Umur-i Belediye*, (I-IX), İstanbul, 1995, III, 1368

⁸¹ Kazgan, a.g.e., s. 33.

⁸² Kazgan, a.g.e., s. 34.

⁸³ İnalçık, a.g.e., s. 260.

⁸⁴ Kazgan, a.g.e., s. 34.

Galata bankerlerinin 1877-1878 Osmanlı Rus savaşında da Osmanlı Devletine maddi yardımda bulunduğunu görmekteyiz. Zira Rusya ile savaş halinde olan Osmanlı Devleti Avrupa desteğinden yoksun kalınca bu savaşta da Galata Bankerlerinin desteğine muhtaç kalmıştı. Yeşilköy'de o zamanki adı Ayastefanos'da yapılan barış görüşmelerinde Rus başkomutanlığının "Savaş tazminatı verilmezse hemen İstanbul'a gireriz" tehdidi karşısında şaşkına dönen Osmanlı Hükümeti'nin yardımına gene Galata Bankerleri koştu. Galata Bankerleri'nin içinde özellikle bu yardıma büyük katkı yapanların arasında Banker Zarifi başta olmak üzere bütün Rum bankerler vardı. Ayrıca Rusların devamlı olarak bağımsızlık için kışkırttığı Ermenilerin lideri olan bankerler de savaş süresince hükümetin yanında yer aldılar. Ne Rum Bankerler ne de Ermeniler ile Museviler bu defa ruhani liderlerin, kasaba köy papazlarının vaazlarına aldırılmayarak Osmanlı Hükümetine yardımdan vaz geçmediler. Bunun için bir neden vardı. Onlar için Galata bir altın madeniydi, bu madeni Ruslara kaptırdıkları takdirde başlarına ne gelebileceğini çok iyi biliyorlardı. Ayrıca Osmanlı Hükümetinden alacaklıydılar ve bu alacaklarını tahsil etmenin yolu da bağlılıklarını ispatlamaktan geçiyordu.⁸⁵

Savaş süresince ve sonrasında Osmanlı Hükümeti Galata banka ve bankerlerinden aldığı borçlara karşılık olarak en sağlam devlet gelirlerini göstermişti.⁸⁶ Rus savaşı sırasında Osmanlı Devletine maddi destek çıkan Galata Bankerleriyle devlet arasında bir anlaşma yapıldı. Bu anlaşmaya göre bu borçları ödemek için bankerler bırakılan gelir garantisi arasında Osmanlı dış borçlarının bazılarına karşılık olarak gösterilen aşar, tütün ve tuz gibi en güvenilir gelirler de yer aldı.⁸⁷

Bu gelişmeler Avrupa'da yeni bir yaygara koparmış ve sonuçta hükümet aynı Galata Bankerleri ile bu defa o güne kadar hiçbir iç ve dış borca karşılık olarak gösterilmemiş olan İstanbul ve civarına ait vergi gelirlerini, bu bankerlerin kuracağı bir şirkete bırakmayı kabul etmişti. Kötü giden Osmanlı ekonomisi alacağı olanlara karşı borçlarını ödemedede yeterli olamıyordu. Bunun üzerine alacaklılar bağlı buldukları hükümet kanalı ile İmparatorluk üzerine baskıda bulundular. İç alacaklılar olan Galata Bankerleri ile Osmanlı Devleti arasında "Rüsum-u Sitte İdaresi" denilecek bir vergi toplama şirketi kuracaktı.⁸⁸

Bankerlere alacaklarını tahsil etme imkanı verecek olan "Rüsum-u Sitte İdaresi" ile aslında eskiden Galata'da sadece kişilerin üstlendiği vergi toplama işini bu defa şirket olarak bir araya gelen Galata banka ve bankerleri yapacaktı.⁸⁹ Bu alacaklılar arasında daha önce borsanın kurulmasında önyak olan bankerlerin yanında H. Foster, Emile Deveaux, Von Has gibi Osmanlı Bankası müdürlerinin de dahil olduğu Rüsumu Sitte

⁸⁵ Kazgan, a.g.e., s. 83.

⁸⁶ Kazgan, *Osmanlı'dan Günümüze Türk Finans Kapitali*, s. 388.

⁸⁷ Ortaylı, a.g.e., s. 153.

⁸⁸ Önsöy Rıfat, "Muharrem Karamamesi ve Düyun-u Umumiyye", Osmanlı, Ankara, 1999, III, s. 403; Seyidoğlu, a.g.e., s. 206.

⁸⁹ Kazgan, a.g.e., s. 86; Özsoy, a.g.m., s. 158.

işinde Jorj Koronia gibi o devirde Galata Borsasında hakim durumda olan bankerler bulunuyordu.⁹⁰

Varılan anlaşma şartlarını Babıali bir kararname halinde 20 Aralık 1881 tarihinde yayınladı.⁹¹ 28 Muharrem 1299 tarihinde kurulan “Düyun-u Umumiye-i Osmaniye Varıdatı Mahsusa İdaresi”⁹² tarihimizde “Muharrem Kararnamesi” adıyla ünlüdür bu kararnamenin esasları şöyledir:

“Senetlerin sahiplerinin vekalet ile menfaatlerinin korunabilmesi için Osmanlı maliye bakanlığı dışında ve bakanlıktan bağımsız olarak Düyun-u Umumiye İdare Meclisi kurulacak, borçların anapara ve faizlerinden indirimler yapılacak, borçlara karşılık olarak sağlam kaynaklar tabir edilen gelirler tahsis edilecektir”

Çoğunluğunu Galata bankerlerinin oluşturduğu bu idare ülke içinde oldukça bağımsız hareketlere girişti. Başlangıçtaki görevi borçlar karşılığı gösterilen gelirleri toplamak iken sonraları çeşitli sanayi ve ticari işlere girerek faaliyet alanlarını genişletti. Böylece ülke içerisinde güçlü bir mali-siyasi teşkilat haline gelmiş oldu.

Her ne kadar Osmanlı Devleti, Düyun-u Umumiye İdare Meclisi'nin çalışmalarını denetleme için bir kontrol mekanizması teşkil etti ise de hiçbir zaman düzenli çalışmadı. İstanbul dışında da bir çok şubeler açan idarenin geniş imtiyazlara sahip olması adeta devlet içinde bir devlet ortaya çıkarmıştı. Aynı zamanda bu idarenin 8931 yabancı ve yerli memuru bulunmaktaydı.⁹³ Bu sebepten dolayı Osmanlı Devleti ekonomik bakımdan perişan olduğu kadar, dış borçlar, Düyun-u Umumiye eliyle bir baskı ve şantaj müessesesi haline getirilmişti, daha sonra bu teşkilat Milli Mücadele sırasında ilga edildi.⁹⁴

Değerlendirme

Avrupa'da yaşanan sanayi devrimi ve sömürgecilik hareketleri büyük anonim şirketlerin ortaya çıkmasına ve bunların halka açılmasına yol açtığında, Türkiye'de yaşayan yabancı tacirler ve azınlıklar bu şirketlerin tahvil ve hisse senetleriyle ilgilenmeye başlamışlar, tedavül eden paranın altın para olması, kambiyo kontrolünün bulunmaması ve kapitülasyonların kendilerine sağladığı serbesti sayesinde dışarıya para çıkararak yabancı şirketlerin tahvil ve hisse senetlerini satın almışlardır.

Tahvil ve hisse senetleri 19.yüzyılın ikinci yarısında gayri resmi olarak Galata'da kahvane aralarında kurulan borsalarda alınıp satılmaya başlandı. Kıymetli evrakların alım-satımını köşe sarrafaları adı verilen azınlıklar yapmaktaydı. Hayriyye,

⁹⁰ Kazgan Haydar, *Osmanlı'dan Cumhuriyete Şirketleşme*, İstanbul, 1999, s. 109.

⁹¹ Önsoy, a.g.m., s. 152; Lewis, a.g.e., s. 446; Kazgan s. 109.

⁹² *Borsa Rehberi*, s. 89; Pamuk Şevket, *Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme*, Ankara, 1984, s. 68; Yılmaz Faruk, *Devlet Borçlanması ve Osmanlıdan Cumhuriyete Dış Borçlar*, İstanbul, 1996, s. 52.

⁹³ Suvla, a.g.e., s. 277; Lewis, a.g.e., s. 447; Pamuk, a.g.e., s. 69.

⁹⁴ *Doğuştan Günümüze Osmanlı Tarihi*, XII, 135.

tramvay ve telgraf şirketlerinin de senetlerinin alınıp satılmasıyla da yavaş yavaş resmi olarak borsanın temelleri atılmaya başlandı.

Şu kadar var ki, örnek rolünü oynayan Batı borsalarında sistemin işleyişi, Galata Borsası'nda olduğu kadar çıkarıcı, güvensiz ve denetimsiz olmamıştır. Oralarda borsalar, ulusal ekonomi politikasının bir unsuru haline gelebilmiş ve sanayileşmeye destek olmuştur. Osmanlı Devleti'nde ise borsa, ülke ekonomisi ile hiç ilgisi olmayan araçların, bankerlerin, yabancı sermaye temsili veya destekçilerinin keyiflerince, her türlü dolabı çevirdikleri başı boş bir ticaret alanı gibi görülmüş ve öyle kullanılmıştır.

Osmanlı toprakları içinde yaşayan gayrimüslim azınlıklar, Fatih döneminden itibaren ekonomi ve ticari alandaki etkinliklerini gün geçtikçe artmışlardır. Avrupa ve Amerika ile olan organik bağlarını da vesile ederek Osmanlı'nın 18.yüzyıldan itibaren karşı karşıya kaldığı mali krizlerinde aktif olarak finansör rolü oynayarak Osmanlı'nın ekonomi yönetiminin yanında siyaset yönetiminde de etkinlikleri belirgin bir şekilde ortaya koymuşlardır.

Tanzimat devrinde yabancıların Osmanlı topraklarındaki faaliyetlerinin iktisadi hayata bir canlılık getirdiği, bir rekabet ortamı hazırladığına hiç şüphe yoktur. Bu rekabetin zaman zaman devletin de yardımıyla Osmanlı tebaası lehine geliştiği de vakidir. Ancak rekabet şartlarının eşit olmaması yani sermaye ve teknoloji açısından Avrupalıların daha üstün durumda bulunması dolayısıyla sonuçta çok kere yabancılar üstün gelmişlerdir. Bu üstünlük sadece aynı meslek veya ticareti icra edenlere karşı olmayıp, Devletle olan münasebetlerde de şartlar çoğunlukla yabancılar lehine gelişme göstermiştir. Gerek Avrupa devletlerine verilen ticari antlaşmalar gerekse ülke içindeki şartları düzenleyici mahiyetteki Tanzimat ve Islahat fermanları, devleti, yabancılara karşı bazı yükümlülükler altına sokmuş bunların gerçekleşmesi için yapılan baskılar daima yabancılar açısından olumlu sonuç vermiştir.

Galata'da ki bankerler ve tüccarlar Bizans zamanında olduğu gibi Osmanlı devletinde de borç para vermek yanında bir çok vergilerin de toplayıcılığını yapmışlardır. Bununla birlikte yüzyıllarca gümrükler ve darphanelerin işletmeleri babadan oğula geçercesine belli Rum ve Ermeni ailelerinin idaresi ve işletmesinde kalmıştır.

Osmanlıların bu dönemlerde, Avrupa'da yaşanan rönesans hareketleri ve sanayi devriminden, tutuculuk ve uygulanan milli ekonomi modeli nedeni ile batı dünyasıyla yakın ilişkiden kaçınılarak yararlanamaması, sanayi devriminin ortaya çıkardığı gelişmelerine ayak uyduramamalarına sebep olmuştur. Bu vesileyle ticari ilişkiler daha çok azınlıkların eline geçmiş ve Osmanlıyı kendilerine bağımlı hale getirmişlerdir.

Binaenaleyh Osmanlı maliyesi sürekli borçlanmalar yüzünden yabancıların nüfuzu altına girmiş, milli kaynakların çoğuna yabancı sermaye el atmıştır. Ciddi bir mali reforma gidilmediğinden, devletin artan ihtiyaçları mevcut gelirleriyle karşılanmaz hale gelmiş ve hazine büyük ödeme zorlukları çekmiştir. Bu durumdan istifade eden Galata bankerleri Osmanlı'nın mali krizinin aşılmasında can kurtaran simidi olmuştur.

Uzun süren borçlanmalardan sonra devletin, alınan borçları zamanında ödeyememesi ve faizleriyle beraber katlanan borç yükü yabancılarında bulunduğu azınlıklarla mali anlaşmalar imzalaması sonucunu doğurmuştur. Düyun-u Umumiyye adı verilen bu borçlarla Osmanlı Devletinin belli başlı gelir kaynakları Avrupa sermayesinin denetimi alınarak ve bu fonlar doğrudan doğruya Osmanlı dış borçlarının ödenmesine yöneltilmiştir. Avrupa diplomasisi Osmanlı'nın bu krizli dönemlerinden istifadeyle Düyun-u Umumiyye'ye özel bir şirket değil de kendi temsilcisiymiş gibi davranmıştır.

Düyunu Umumiyye İdaresi'nin Osmanlı Devleti'nin siyasal ve iktisadi bağımsızlığına indirilmiş ağır bir darbe olduğu konusunda şüphe yoktur. İçinde Galata bankerlerinin de olduğu yabancı alacaklıların kurdukları bu örgüt zamanla Maliye Bakanlığı'ndan bile daha güçlü duruma gelmiştir